

МИНКО НИКОЛОВ

(По повод десетгодишнината от смъртта му)

Цветанка Атанасова

След тези десет години, които изминаха от гибелта на Минко Николов, остро чувствуваме неговото отсъствие от нашия литературен живот. Болезнено отеква в съзнанието ни неговият трагичен край. Терзае ни неговата драма. Неговият „случай“ с превръща за нас в пареща съвест. И става все по-ясно какво слънчево дарование сме загубили.

В пантеона на литературната ни критика по своя талант и по зрелостта на литературното си дело той се нарежда след големите ни критици от миналото. Но той беше твърде скромен и стеснителен, сдържан и непохвален, за да се радва на обаянието и чара на Боян Пенев, да речем. Обаянието на Минко Николов ние оценихме като че ли едва след неговата гибел. И с годините то нараства. Неговата смърт — ранна и нелепа — ни накара да видим очарованието на един възвишен дух.

Личността на Минко Николов излъчва нещо по детски чисто и лъчезарно. Чужд на всякаква суета и външен блясък, по своята душевна нагласа и житейско поведение той се родее с творци като Лилиев и Константин Константинов. Минко Николов притежаваше като тях душа благородна и деликатна, сдържана и леко ранима. Като тях той остава докрай мълчалив труженик с чувствителна съвест.

„Глава на учен, а усмивка на дете“ — така лаконично и точно представи неговия лик Здравко Петров.¹ Това на пръв поглед очарователно съчетание таи зародишите на дисхармония и драма: девствено чиста душа, а вкусил от покварата на познанието разум; душевна доброта и доверчивост и неверие на ума; жажда за приласкаване и обич и невъзможност да се приобщи поради един интелект, който го поставя високо над средната интелигентност; копнеж по хармония и раздирано от неразрешими въпроси съзнание. Неговата привидно естествена, здрава, девствена натура се оказва неспособна да понесе товара на фаустовските пориви на ума. Защото външната уравновесеност е прикривала терзанията и лутаниците на една хамлетовска душа.

В кръга на артистичната ни критика Минко Николов минава за критик от разсъдъчен тип, за „човек на логиката“, за „академичен темперамент“.² Основание за подобна квалификация дава както афинитетът му към интелектуализма в литературата (към явления като Т. Ман и Брехт), така и стремежът в литературната

¹ Здравко Петров. Мисловната и житейска драма на критика. — Литературна мисъл, 1969, кн. 2.

² Пак там също Тончо Жечев. Творческият подвиг на литературния критик. — Троянски глас, г. II, бр. 52, 25 дек. 1968.

му практика към максимална обективност на оценките. Неговото творческо кредо, изявено най-директно в статията му „Отговорности и възможности на критиката“¹, бе за обективност и широта на критическия поглед, за гражданска ангажираност и философска вгълбеност на критическото мислене. „Повишеният граждански нерв на критиката ще бъде неделим от едно нарастване на философските аспекти в критическото обобщение — пише М. Николов. — Както нравственият, така и философският потенциал на критическото мислене е почти неизразходван.“ Той ратуваше за критика едновременно публицистично отзивчива и научно аналитична. И сам създаде висок образец на такъв род критика. И в естетическите си възгледи, и в литературно-критическата си практика той обаче съвсем не бе противник на артистичното начало, на темперамента и „встрастеността“. „Личният вкус и артистичната интуиция са неща решаващи. . .“ — пише той в същата статия. Минко Николов знаеше, че без вътрешна страст е невъзможно да се твори. Той познаваше вътрешното горене на артиста. В най-зрелите си творби той е повече артистичен, повече изповеден от мнозина „есеисти“ в критиката. Само че той не бе показан, затова и неговата изповедност е приглушена, тя е в подтекста. Неговите пристрастия бяха повече от интелектуално естество, неговото горене беше предимно горене на ума. Но възмущенията на ума могат да се оказат понякога по-бурни от възмущенията на сърцето. И при Минко Николов бе именно така.

Движението в темите, в предмета на неговите изследвания е свидетелство за посоките на духовните му дирения. Много точно е наблюдението на Йордан Василев, че „Минко Николов най-често търси проекция на своите възмущения и тревоги, търси себе си чрез творчеството на другите. Затова от Смирненски отиде чак при Брехт и Страшимиров. В последната му книга — „Между мъртвата точка и хуманизма“ — има силна автобиографична струя. Тя е следа от духовните изследвания на високоиздигнатата личност в наше време по нейния път към хуманизма.“²

Минко Николов съчетаваше в себе си по най-сполучлив начин литературния историк и литературния критик, упоритостта, методичността и задълбочеността на учения с отзивчивостта на критика, способността за аналитично мислене с верния нюх за стойността на току-що появилата се литературна творба, интереса към явленията на литературната история с любопитството към новото в днешната литература, както и загрижеността за бъдещото ѝ развитие.

Неговият аналитичен ум и същевременно завидна способност за синтез, умение да улавя специфичното, характерологичното се проявиха както в литературно-историческите му изследвания, така и в рецензиите и проблемните статии, посветени на текущата литература. Неговото перо остави образци в различни жанрове. Достатъчно е да споменем монографията за Антон Страшимиров, портрета на Брехт, проблемното изследване за съвременната западна литература („Между мъртвата точка и хуманизма“), студиите за Томас Ман, Ясенюв и Ламар, рецензиите за книги на Левчев, Бл. Димитрова, Радичков, Ст. Ц. Даскалов, Ем. Станев. Неговите творби носят печата на откривателството: Минко Николов бе един от откривателите на такива интересни поети като Левчев и Константин Павлов, един от първите, които дадоха точна характеристика за ранните разкази на Радичков. Той откри нови страни в творчеството на Смирненски и Страшимиров, „легитимира“ пред българския читател Брехт, Т. Ман, Пруст, Джойс, Фокнър, Сартр и други западни писатели.

Минко Николов бе един от най-продуктивните ни литературни критици и същевременно един от най-улегналите, най-зрелите. Една много ранна зрелост!

¹ Минко Николов. Отговорности и възможности на критиката. — Септември, 1965, кн. 4; също и в Избрани произведения. Т. 2. С., 1968.

² Йордан Василев. Критикът в своето творчество. — Септември, 1968, кн. 1.

Той ни напусна едва 37-годишен, като остави в наследство седем книги и над сто и двадесет рецензии и статии.

Той притежаваше рядка за нашето време на тясна специализация широта на литературните интереси. И рядка широта на погледа, присъща на високоразвитите интелекти. Трудно е да се прецени в коя област бе по-силен — дали като литературен критик или като изследовател на литературното минало. В същност той така органично бе слял в себе си патоса на критик и изследователската страст на литературен историк, че книгите му за Смирненски и Страшимиров, за Брехт и съвременния западен роман са написани с темперамента на критик, а рецензиите му издават голяма литературна култура, задълбоченост и аналитично мислене на учен от висок ранг. Композицията на едни от най-зрелите му книги — за Страшимиров и Брехт — свидетелства за мислене на художник, за концепция на художник. Материалът е организиран с артистична свобода и същевременно строго логично — съгласно с изискванията на една идея, богата и многопластова. Анализът притежава не само необходимата историчност, а и естетическа характеристика от позициите на установен съвременен критерий за художественост. Същевременно в неговите рецензии се чувства литературният историк: като оперативен критик Минко Николов почти никога не се ограничава с констатацията и оценката на съответното произведение, а се стреми да го постави в контекста на литературния процес и на индивидуалното развитие на автора. Той се стреми да очертае динамичния портрет на писателя, да улови тенденциите в неговото развитие и в развитието на съвременната българска литература. Но Минко Николов съвсем не бе безпристрастен съдник. Той живееше с новото в литературата, тревожеше се, когато долови нотки на фалш, прояви на застой и непълноценна изява у талантиливи писатели. Той сам притежаваше тези ценни качества, които са част от идеала му за съвременен литературен критик от марксистически тип — „едновременно принципен и доброжелателен, загрижен другар и строг ценител“.

Безкомпромисен в отстояване на комунистическите принципи на изкуството, Минко Николов същевременно притежаваше рядка за балканските ни литературни нрави толерантност. Не само проявяваше търпимост и разбиране към критическите стилове и почерци от друг разред, а живееше със съзнанието, че различните подходи в рамките на марксистическата литературна критика са необходими, че те създават богатство и многообразие и способствуват за по-многоостранно и проникновено изследване на литературния материал. „Съвсем логично е — пише той в статията „Отговорности и възможности на критиката“, — че както методът на социалистическия реализъм стимулира разни направления и стилове в литературата, така и в критиката той ще подтиква диференциацията, разклонението, многообразието на подхода върху гранитната основа на марксистко-ленинския мироглед и методология. Няма да бъде изненада, ако в бъдеще се изправим пред възможността за съществуване на различни школи в марксистическото литературознание, всяка от които със своя сфера на интереси в безграничния свят на естетичното, със своя концепция и собствена стилистика.“ Минко Николов бе критик от ленински тип.

Едно от ценните качества на изследователския му подход е синтетизмът. То му позволи да разгледа фигури като Смирненски и Страшимиров, Брехт и Т. Ман многоостранно. В това отношение най-високото му достижение според мен е монографията за Страшимиров. Минко Николов успява да представи сложния и противоречив характер на човека и твореца Антон Страшимиров благодарение на това, че го разглежда в различни аспекти. Но това не е всичко — разкривайки личността на писателя, критикът прави обобщения за типологични явления в нашия обществен и културен живот от края на миналия век до 30-те години на настоящия. В монографията си за Страшимиров М. Николов, от една страна, разглежда социалния, политическия и идейния климат, който съпътствуваша

формирането и развитието на писателя, многобройните му метаморфози. От друга страна, проектира идейните лутаници на своя „герой“ върху социалните и философско-естетическите весения на епохата и по този начин посредством феномена Страшимиров представя динамиката в смяната на идеите в нашия обществен и културен живот от 90-те години на миналия век до 30-те години на нашия. В изследването на Минко Николов Страшимиров се превръща в обобщаващ образ на български интелегент от онова време. Неговият път дава повод на критика за размисли относно пътя на нашата интелигенция и нейната роля в целокупния живот на народа. Минко Николов търси ключ към неравното и многолико творчество на писателя Страшимиров в янусовото лице на човека Страшимиров. И същевременно чрез творчеството му той осветлява загадките и драмата на неговата личност. Но критикът не се е задоволил само със социологичния, културно-историческия и психологическия план при разглеждането на своя герой. Той е подирил и чисто естетическите координати на неговия художнически профил. Набелязал е най-съществените отлики на неговия почерк, направил е интересни наблюдения върху поетиката на неговите драми, ранните му разкази и романа „Хоро“.

И все пак въпреки голямата литературна ерудиция и аналитичен талант, въпреки психологическото проникновение и точните идейно-естетически характеристики монографичният очерк на Минко Николов за Страшимиров едва ли щеше да заеме това високо място в нашата литературоведска книжнина, ако не беше вътрешният патос, с който е написан. Това е валидно за всичките най-сериозни изследвания на М. Николов. И този патос е утвърждаващият патос на обичта. Една от най-привлекателните черти на Минко Николов като изследовател е неговата любов към обекта на изследване. В това отношение той е чист артист. Той притежава дарбата да се влюбва в своя „герой“, да се превъплъщава в него, да страда заедно с него. Това му дава възможност да преодолее дистанцията, да види обекта отвътре, да преживее като свои всичките интелектуални и емоционални лутаници на героя си, да стигне най-после заедно с него до катарзиса. Минко Николов е свързан с любимите си герои — със Смирненски и Страшимиров, с Брехт и Т. Ман — с вътрешно родство. Затова редовете му за тези творци са дълбоко съкровени, дълбоко изповедни. И именно тази незабележима от пръв поглед изповедност е особено завладяваща. Влюбеността на автора се предава и на читателя, тя действа като зараза. Минко Николов не само пръв заговори у нас открито за писатели като Брехт и Т. Ман, Джойс и Пруст, Фокнър, Сартр и Камю, не само представи драматичните колизии в съвременната западна литература, а със своето съпричастие, с голямата си тревога за съдбата на хуманизма събуди интереса на българския читател към тези сложни явления, загнезди в съзнанието на българската културна общественост тревожните въпроси за пътищата на културата в съвременната техническа цивилизация. А какво по-голямо достойнство за едно литературно-критическо дело от това да събужда любов към идейно и естетически ценното, да предупреждава за тревожните явления на упадък и дехуманизация в духовния живот на своето време!

Но наред със способността да се вживява и превъплъщава Минко Николов притежавал и дарбата да се дистанцира. Въпреки своето съпричастие към съдбата на героите си писателя Минко Николов винаги запазвал съзнание за реалното място на даден творец и творба в йерархията на духовните ценности. Той бе „строг ценител“ (ако си послужим с определение, взето от неговия речник).

В монографичния си очерк за Страшимиров Минко Николов го нарича „сеизмографичен автор“, като влага в това понятие висока оценка. За него то е синоним на писател от съвременен тип. В своята посмъртно издадена статия

„Има ли XX в. свои класици“¹ той дава следната характеристика на класиците на нашия век (които според него са Шолохов, Лакснес, Брехт, Фокнър, Т. Ман и Сартр): „Класическият облик на модерните „класици“ може и трябва да бъде поставен под съмнение. Но ако те не са рожби на стабилността, на хармонията и завършените контури, тяхното удовлетворение е, че са сеизмографи на прехода, сигнализатори на заплахата, предни постове на разузнаването към бъдещето. Ние сме благодарни не само на лечителите, но и на диагностиците, които проправят пътя на лечителите.“ Самият Минко Николов бе един свръхчувствителен сеизмограф. Той бе една тревожна съвест. Ако се опитае да намерим най-точната метафора за неговата творческа личност, за литературното му дело, това ще бъде неговата съвест — честна, будна, непримирима със злото. Съвест, която не познаваше компромиси.

Минко Николов излезе извън координатите на родната, сравнително необременена с модерни комплекси литература и се потопи във въртопите на съвременната западна литература. Той прие големите въпроси за съдбата на хуманизма, за пътищата на духовната култура в нашия атомен век като своя лична участ. Подобно на други наши културтрегери той се опита да изведе българската литература извън регионалното ѝ битие и да я съпостави със съвременната световна литература. Книгите „Антон Страшимиров“, „Брехт“ и „Между мъртвата точка и хуманизма“, които написа в края на живота си и които са венец на творчеството му, са обединени от обща концепция. Това е размисълът за пътя и ролята на интелигенцията в нашия сложен век. Въпреки различията в темповете и характера на културното развитие у нас и на Запад равносметката е една: в нашия век на небивал технически прогрес и на фашистко варварство, на отчуждение и стандартизация на личността единственият възможен път за духовната култура е хуманизмът, единственото достойно място на твореца е в челните редици на борбата със злото, „в дейната ангажираност с големите проблеми на нацията и човечеството, в непримиримостта към неправдата, откъдето и да иде тя“. Макар да се докосна до „мъртвата точка“, до дълното на разтлението в съвременния духовен живот на Запад, Минко Николов не загуби вяра в силата на хуманизма, в победността на комунистическото верую. Неговата последна, посмъртно издадена книга — „Между мъртвата точка и хуманизма“ — е дълбоко оптимистична. За жалост катарзисът и просветлението в тази лебедова песен бяха заплатени с непосилно духовно страдание. Минко Николов пое бремето на световното зло, на неправдата и човешкото несъвършенство върху собствените си плещи, опита се да го побере в душата си — нежна и благородна, и тя не издържа. . .

Но живо е неговото творческо дело. То му отрежда достойно място в марксистическата ни литературна критика. Израснал като литератор в годините непосредствено след Девети септември под вещото покровителство на университетските си преподаватели Георги Цанев, Петър Динев и Пантелей Зарев, Минко Николов бързо изпъкна в литературните среди. Сред своето поколение от все талантиливи литературни критици — Атанас Натев, Исак Паси, Цветан Стоянов, Здравко Петров, Тончо Жечев, Кръстьо Куюмджиев, Боян Ничев — Минко Николов съумя да се открие със свой самобитен профил. Макар да си отиде много рано, не доживял до зрялата възраст за един литературен изследовател, той остави трайна дияра в нашата литературна наука.

¹ Минко Николов. Има ли XX век свои класици. — Литературен фронт, бр. 2, 1968